

BO'LAJAK RAHBARLARDA PSIXOLINGVISTIKA QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA NAZARIY YONDASHUVLAR

Djurayeva Dilfuza Abdug'aniyevna

Alisher Novoiy nomidagi Toshkent til va adabiyoti instituti o'qituvchisi

Annotatsiya:

Maqolada psixolingvistika qobiliyati uning mazmun mohiyati, nazariy fikrlar va ularning taxlili, olimlarning ilmiy tadqiqot borasida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq, lingvistika, murakkab, qobiliyat, rahbar, til, muloqot, faoliyat, ong.

Zamonaviy psixolingvistika nutqni universal aloqa vositasi, murakkab, maxsus tashkil etilgan ongli faoliyat shakli sifatida qaraydi, unda ikkita sub'ekt - nutq so'zlashuvini shakllantiruvchi va uni idrok etuvchi ishtirok etadi. A.A.Leontyev nutq faoliyatini insonning boshqa har qanday faoliyati davomida tildan muloqot qilish uchun foydalanish jarayoni sifatida belgilaydi, u faoliyatning ob'ektivligi, maqsadliligi, motivatsiyasi, nutq faoliyatining ierarxik tashkil etilishi, fazaviy tashkil etilishi kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. I.A.Zimnyaya nutqiy faoliyatni faol, maqsadli, til vositachiligida va odamlarning bir-biri bilan kommunikativ vaziyat o'zaro ta'siri bilan shartlangan jarayon sifatida belgilaydi. Bundan tashqari, bu muloqot jarayonida shaxsning kommunikativ va kognitiv ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan til orqali shakllangan va shakllangan fikrni berish yoki qabul qilishning faol, maqsadli, motivatsiyalangan jarayoni. Nutq faoliyati bir qator xususiyatlar, eng avvalo, tarkibiy tashkil etish va sub'ekt (psixologik) mazmuni bilan belgilanadi va psixologik mexanizmlar vazifasini

E Conference World

International Conference on Interdisciplinary Studies and Scientific Research

Berlin, Germany

30th January, 2024

Website: <https://econferenceworld.org>

bajaradigan idrok, xotira va tafakkur faoliyati bilan belgilanadi. Boshqa har qanday inson faoliyati kabi, u daraja yoki faza tuzilishi bilan belgilanadi. Bu borada nutq faoliyatining eng muvaffaqiyatli modeli I.A.Zimnyaya tomonidan ishlab chiqilgan. Olimning fikricha, nutq faoliyati strukturasi ragʻbatlantiruvchi-motivatsion, yoʻnaltiruvchi-izlanish va ijro etuvchi bosqichlarni oʻz ichiga oladi. Birinchi bosqichning muhim tarkibiy qismi bu nutq niyati - nutq faoliyati sub'ektining ongi, irodasi va hissiyotlarini ushbu faoliyatni amalga oshirishga yoʻnaltirish. Ikkinchi bosqich faoliyatni amalga oshirish shartlarini oʻrganish, faoliyat sub'ektini yakuniy aniqlash va uning xususiyatlarini ochishga qaratilgan. Bu nutq faoliyatini rejalashtirish, dasturlash va ichki semantik tashkil etish bosqichidir. Uchinchi bosqich - ijro etuvchi va shu bilan birga tartibga solish. Nutq nutqlarini tartibga soluvchi bu bosqich faoliyatning bajarilishi va ularning natijalarini nazorat qilish operatsiyalarini ham oʻz ichiga oladi. Nutq oliy psixik funksiyalarning eng murakkab shakllaridan biridir. Nutq faoliyati noaniqlik, koʻp darajali tuzilish, harakatchanlik va boshqa barcha aqliy funktsiyalar bilan bogʻliqlik bilan tavsiflanadi. Nutq faoliyatining psixologik mexanizmlarining yaxlit ilmiy kontsepsiyasi N.I.Jinkin va I.A.Zimnya tomonidan ishlab chiqilgan. Taklif etilayotgan kontsepsiyaga koʻra, nutq faoliyatining asosiy psixologik mexanizmlari quyidagilardir: tushunish mexanizmi, nutq faoliyatini mnemonik tashkil etish, shuningdek, nutqni faol tahlil qilish va sintez qilish mexanizmi. Eng muhimi, nutqning mazmunini ham, uning strukturaviy tashkil etilishi va lingvistik dizaynini ham aqliy tahlil qilishni taʼminlaydigan tushunish mexanizmidir. "Nutq xotirasi" mexanizmi nutq jarayonining barcha tomonlarini, shu jumladan nutqning "mazmun tomoni" va uning lingvistik ifoda jihatini taʼminlaydi. Nutq faoliyati nutq, tinglash, yozish, oʻqish kabi shakllarda amalga

E Conference World

International Conference on Interdisciplinary Studies and Scientific Research

Berlin, Germany

30th January, 2024

Website: <https://econferenceworld.org>

o'shiriladi. Ushbu turlar og'zaki muloqot jarayonida odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning asosiy turlari sifatida ishlaydi. Og'zaki muloqotning tabiatiga ko'ra nutq faoliyati og'zaki muloqotni amalga oshiruvchi turlarga va yozma muloqotni amalga oshiruvchi turlarga bo'linadi. Muloqot jarayonida bajariladigan rolning tabiatiga ko'ra, nutq faoliyati turlari reaktiv va boshlang'ichga bo'linadi. Nutq va yozish og'zaki muloqotning dastlabki jarayonlari bo'lib, tinglash va o'qishni rag'batlantiradi. Ikkinchisi javob reaktiv jarayonlari sifatida harakat qiladi va shu bilan birga ular nutq va yozish jarayonlari uchun zarur shartdir. Nutq faoliyatining har xil turlari fikrlarni shakllantirish va shakllantirishning turli usullarini, og'zaki muloqotni tashkil etishning turli shakllarini va nutqning tegishli shakllarini ham nazarda tutadi. I.A.Zimnyayaning fikricha, bunday shakllar uchta: tashqi og'zaki, tashqi yozma va ichki nutq. Nutq faoliyati turlari bir-biridan ana shu jarayonlarni tartibga soluvchi fikr-mulohazalar xarakteri bilan farqlanadi. Bundan tashqari, ular tashqi ifodalash tabiati bilan farqlanadi. Nutq faoliyatining eng muhim xususiyati uni belgilaydigan ichki va tashqi mazmunning birligi - tashqi ijro etuvchi, amalga oshiruvchi va ichki, tashqi kuzatilmaydigan. Ma'lumki, faoliyatning mazmuniy mazmuni ob'ekt, vositalar, asboblari, mahsulot, natija kabi elementlar bilan belgilanadigan faoliyat shartlarini o'z ichiga oladi. Nutq faoliyatining predmeti - bu atrofdagi olam ob'ektlari va hodisalarining aloqalari va munosabatlarini aks ettirish shakli sifatida. Nutq fikrni shakllantirish va ifodalashga qaratilgan, shuning uchun fikrning mavjudligi, shakllanishi va ifodalash vositasi til va til tizimidir. Nutq avlod va idrok etishning psixofiziologik jarayoni sifatida nutq faoliyati jarayonida fikrni shakllantirish va shakllantirish usuli bo'lganligi sababli, nutqni nutq faoliyatining barcha turlarini amalga oshirish uchun ichki vosita, vosita deb hisoblash mantiqan to'g'ri keladi.

E Conference World

International Conference on Interdisciplinary Studies and Scientific Research

Berlin, Germany

30th January, 2024

Website: <https://econferenceworld.org>

Nutq faoliyati mahsuli, A.A.Leontyevning fikricha, aytilgan va yoziladigan narsalarning massasi, shuningdek, nutq faoliyati sub'ektlari psixik holatidagi o'zgarishlarning yig'indisidir. Nutq faoliyati ikki shaklda namoyon bo'lganligi sababli: retseptiv va mahsuldor, demak, uning retseptiv shakllardagi natijasi nutq nutqining semantik mazmunini tushunishdir; samarali bo'lganlarda - boshqa odamlar tomonidan qabul qilish (nutqni idrok etish) tabiati. Nutq faoliyatining tarkibiy elementlari quyidagilardir: harakat, operatsiya, ko'nikma va malakalar. Nutq faoliyati doirasidagi asosiy nutqiy harakatlar quyidagilardan iborat: nutq nutqi va nutq nutqini idrok etish va tushunish harakatlari. Nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, uning tarkibiga kiruvchi harakatlar bir qator o'zaro bog'liq operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Psixolingvistikada amallarni predmeti va maqsadiga ko'ra farqlash odat tusiga kiradi: til operatsiyalari, semantik operatsiyalar va nutq operatsiyalarining o'zi. Nutq faoliyati jarayonida operatsiyalar avtomatizm darajasiga keltiriladi, bu nutq faoliyatining operativ tomonini mahorat darajasiga olib chiqishga yordam beradi. Agar "mahorat" tushunchasi harakat va operatsiya bilan bog'liq bo'lsa, "mahorat" tushunchasi butun faoliyat bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Muloqot faoliyati nutq orqali amalga oshiriladigan bir qator funktsiyalar asosida amalga oshiriladi. Nutqning markaziy vazifasi kommunikativ funktsiya hisoblanadi. Bu funktsiyadan quyidagi sifatlar kelib chiqadi: ijtimoiy shartlash, faollik, niyatlilik, niyatlilik. Dastlab, nutq o'zining ijtimoiy aloqa funktsiyasida namoyon bo'ladi, u ikki xil - xabarlar va ta'sirlarda mujassamlanadi. Shu asosda nutq boshqa funktsiyani oladi - tartibga solish. Tartibga solish funktsiyasidan chambarchas bog'liq rejalashtirish funktsiyasi keladi. Til va nutqning muhim vazifasi umumlashtirish funktsiyasi bo'lib, u so'z ma'noga ega bo'lsagina mumkin. So'zning ma'nosi va nutq va tilning

E Conference World

International Conference on Interdisciplinary Studies and Scientific Research

Berlin, Germany

30th January, 2024

Website: <https://econferenceworld.org>

umumlashtiruvchi funktsiyasi tufayli nutq faoliyati yana bir muhim vazifani - kognitiv yoki tarbiyaviy vazifani oladi. Nutqning asosiy vazifasi nominativ deb hisoblanadi, bu so'zning xususiyatlari, xususiyatlari va sifati bilan ob'ektiv bog'liqligiga asoslanadi. Bir qator funktsiyalar faqat nutqqa xos bo'lib, ular emotsional ekspressiv, emotsional, fatik, diakitik va belgilash funktsiyasidir. Nutq faoliyatining ikkinchi o'ziga xos funktsiyasi - bu insoniyatning ijtimoiy-tarixiy tajribasini o'zlashtirish funktsiyasi bo'lib, uning doirasida milliy-madaniy funktsiya ajralib turadi. Nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning "bipolyarligi" dir. Nutq faoliyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, u amalga oshirishning ikkita asosiy variantiga ega - nutq aloqasi shaklida va ichki nutq shaklida. Nutq faoliyatining nutqiy fikrlash faoliyati deb ta'riflanishi shundan kelib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <http://psyfactor.org/lybr21.htm>
2. А. В. Петровский "Введение в психологию"
(<http://www.psicom.ru/vvedenie-v-psihologi094.html>)
3. <http://psylib.org.ua/books/petya01/txt11.htm>
4. Андреева Г.М. «Социальная психология», М.1998
5. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. «Психология», М. 2000